

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертаційну працю “Словотворча спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові” *О.І. Петрів*, виконану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Івано-Франківськ, 2019)

Незаперечним здобутком активного розвитку української основоцентричної дериватології стали ґрунтовні дослідження словотвірного потенціалу слів різних повнозначних частиномовних класів, тобто використання їх у ролі твірних основ для постання нових похідних одиниць, що вможливило створити чітку словотвірну парадигматику насамперед іменників, прикметників та дієслів української мови. У вивченні породжувальної спроможності лексико-граматичних класів слів переважає опертя на одну з їхніх лексико-семантичних груп, вибір якої вмотивовує автор, зважаючи на різні чинники, порівняймо дослідження Н.Я. Тишківської, І.Ф. Джочки, Н.М. Пославської, Н. В. Адамець та ін. Проте в українському мовознавстві маємо також спробу О.П. Кушлик виявити словотвірний потенціал дієслів залежно від їх походження, у якій досліджено використання відіменникових, відприкметникових та відзвуконаслідувальних дієслів у ролі твірних основ – вершин конкретних і типових словотвірних парадигм, з’ясовано особливості структури та наповнення їхніх частиномовних блоків. На противагу цим підходам О.І. Петрів обґрунтувала науково-теоретичні передумови вибору дієслів із семантикою стану як дериваційної бази, зокрема однієї з найпоказовіших підгруп – дієслів внутрішнього стану істоти, що важливо, на її думку, не тільки для повноти опису віддієслівного словотвору, а й для антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики. Справді, дієслова стану широко досліджені як окремий, але периферійніший семантичний клас порівняно з дієсловами дії та процесу, як значеннево неоднорідний склад дієслівних лексем та як морфологічні репрезентанти маломісних (одно-,

двовалентних) предикатів. У рецензованій дисертаційній праці дієслова на позначення внутрішнього стану істоти *вперше* постали в *новому аспекті* – словотвірної бази для різних похідних одиниць, що дає змогу кваліфікувати її як актуальну, самостійну та новаторську.

Словотвірну спроможність дієслів внутрішнього стану істоти поставлено в безпосередню залежність від їхніх значеннєвих характеристик. Саме тому потрібно було семантично впорядкувати корпус таких дієслів, щоб простежити задекларовану залежність. Це – непросте завдання, адже склад дієслів зі значенням внутрішнього стану істоти в наявних дослідженнях визначено неоднаково, порівняймо у працях О.І. Леути, Н.В. Кавери, О.А. Семенюк та ін. Дисертантка вибрала з тлумачних словників 739 дієслівних лексем із різними функційно-стилістичними характеристиками. Серед них – дієслова літературного вжитку, діалектні, розмовні, рідковживані тощо. Їх чітко розподілено між лексико-семантичними підгрупами дієслів фізичного, фізіологічного та емоційно-психічного стану істоти. Проте у складі деяких лексико-семантичних підгруп чомусь немає дієслів, які за своїм значенням, на мою думку, там повинні бути. Зокрема, серед дієслів фізичного, фізіологічного стану істоти у підгрупі 7. **“Стан, що передає смерть, упокоєння”** не подано лексем *умертвляти / умертвити, усипляти / усипити*, розм., *присипляти / приспати* 5. // Умертвити, убити, що виражають значення **“переводити когонебудь у стан”**. До дієслів на позначення емоційно-психічного стану людини не потрапило більше лексем: у підгрупі 2. **“Стан, що передає розгубленість, неухважність, лінь”** немає дієслів *розгублюватися / розгубитися* зі значенням **“набувати стану / переходити у стан”**; у підгрупі 4. **“Стан, що передає незадоволення, злість”** не подано лексеми *зловтішатися* зі значенням **“бути / перебувати у стані”**; у підгрупі 6. **“Негативний (хворобливий) стан”** немає дієслова *марити* 2. Безладно, безтямно говорити в гарячці або уві сні, що виражає значення **“бути / перебувати у стані”**; у підгрупі 7. **“Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість”** подано дієслово *криводушити*, але немає близькозначних дієслів *лукавити* (є в підгрупі 9),

брехати зі значенням “*бути / перебувати у стані*”; у підгрупі 8. “Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-небудь” не подано дієслів *зневажати, ігнорувати, цькувати, переслідувати, турбуватися* (є *піклуватися*) зі значенням “*бути / перебувати у стані*”; у підгрупі 9. “Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи” варто було б подати лексему *бешкетувати* замість *буйствувати*, вилучити дієслова *безумствувати, наївничати* і под., в українськості яких дослідники сьогодні сумніваються, та ввести такі дієслова, як *гордувати, хвастати* зі значенням “*бути / перебувати у стані / виявляти стан у поведінці*”. Очевидно, дисертантка має свою думку з приводу станової семантики цих дієслів.

О.І. Петрів переконливо вмотивувала вибір польової організації дієслів із семантикою внутрішнього стану істоти, визначила їхні семантико-граматичні параметри, змодельувала трикомпонентну структуру поля, у якій за набором відповідних ознак: провідна ідея, значення та лексикографічні формули – виокремлено ядро, ближню та дальню периферію. Так само чітко обґрунтовано поділ усіх виокремлених семем, пов’язаних із позначенням внутрішнього стану істоти, на дві лексико-семантичні групи: 1) фізичний, фізіологічний стан істоти, у межах якої виділено 8 підгруп; 2) емоційно-психічний стан істоти, що охопив 9 підгруп. Визнаючи право дослідниці формувати вихідні засади свого дослідження, не можу не спитати, чому інтелектуальний стан людини вилучено з поняття «внутрішній стан істоти»? Дієслівні лексеми *деградувати, дурніти, дурнішати, тупіти, мудріти, розуміти, розумнішати* і под. зараховано до дієслів емоційно-психічного стану, що передають внутрішню властивість людини, її якість. Проте відомо, що дієслова на зразок *розуміти, мізкувати, пам’ятати* та ін., які виражають перебування у стані, та дієслова *мудріти, мудрішати, розуміти, розумнішати, дурніти, дурнішати* і под., що передають набуття чи втрату відповідної інтелектуальної ознаки, багато хто зараховує до дієслів інтелектуального стану (наприклад, Н.В. Кавера).

Спостережено ряди спільнокореневих дієслів на зразок *веселитися* – *веселіти* – *веселити*, які в межах своїх лексико-семантичних підгруп

розподілені між ядром, ближньою та дальньою периферією, але мають свою породжувальну специфіку.

Досить ретельно і послідовно проаналізовано структуру та семантику дериватів субстантивного, ад'єктивного та вербативного блоків, утворених від дієслів кожної лексико-семантичної підгрупи, подано кількість похідних слів, відповідно іменників, прикметників та дієслів і їхніх словотвірних значень, з'ясовано, від скількох дієслів лексико-семантичної підгрупи (у кількісному та відсотковому вияві) не утворено жодного похідного слова, на основі чого визначено її словотвірну спроможність. Важливе значення мають зроблені дисертанткою висновки про те, що лише від 43% дієслів на позначення внутрішнього стану істоти можуть бути утворені іменники, які репрезентують мутаційний і транспозиційний види деривації, тоді як 57% (421 дієслово) не мотивують жодного похідного іменника. Вона констатує також переважання словотвірного значення 'опредметнений стан' у віддієслівних іменникових дериватах і пов'язує із дериваційною транспозицією розширення їхньої семантики.

Виявлено також слабку дериваційну спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти утворювати прикметники, оскільки лише 26% таких дієслів можуть слугувати твірною основою для прикметників, тоді як 74% (541 дієслово) не мотивують жодного прикметника. У межах різних словотвірних значень прикметників співвідношення цих дієслів неоднакове. Саме тому характерною ознакою ад'єктивного блоку словотвірних парадигм дієслів зі значенням внутрішнього стану істоти визнано їхню низьку спроможність утворювати віддієслівні прикметники.

У вербативному блоці встановлено високу продуктивність префіксального модифікаційного творення дериватів, про що свідчить здатність 66% дієслів на позначення внутрішнього стану істоти поєднуватися з різними префіксами – виразниками 11 виокремлених дисертанткою модифікаційних словотвірних значень. Звичайно, на рівні цих словотвірних значень лексико-семантичні підгрупи дієслів відрізняються та демонструють різну спроможність утворити

префіксальні дієслова. Дисертантка констатує, що співвідносні словотвірні значення 'азнати стану повністю, набути його повною мірою' (для дієслів власне стану і становлення) і 'викликати в когось певний стан' (для дієслів каузованого становлення) мають найбільшу глибину місця і зафіксовані від 39% твірних дієслів. Попри це 34% дієслів (251 дієслово) не мають жодного деривата у вербативному блоці.

Кількісні підрахунки, подані в рецензованій дисертації, відіграють винятково важливу роль, оскільки вони наочно, переконливіше за слова репрезентують словотвірну спроможність кожної лексико-семантичної групи загалом і її складників зокрема.

Логічним є загальний висновок дослідниці про словотвірну спроможність дієслів внутрішнього стану істоти в українській мові, у якому констатовано переважне утворення від них нових дієслів, менше – іменників і найменше – прикметників. Висловлено цікаві міркування з приводу об'єктивності критеріїв визначення ступенів продуктивності окремих класів твірних основ. Заслуговує уваги запропонована О.І. Петрів методика укладання шкали словотвірної продуктивності базових одиниць в основоцентричній дериватології, за якою потрібно насамперед установити градаційні межі породжувальної спроможності, тобто критерії, за якими класи слів можна було б зарахувати до певного типу продуктивності, а також чіткі способи кількісного та якісного підрахунку, що посприяло б уніфікуванню підходів до вивчення словотвірного потенціалу різних груп лексики. Це вможливило б порівняти одні класи твірних одиниць з іншими та встановити ієрархію залежно від їхньої словотвірної спроможності.

Логічно продовжує аналіз кількісного та якісного наповнення частиномовних блоків словотвірних парадигм, сформованих дієсловами внутрішнього стану істоти, дослідження ще двох, тісно пов'язаних проблем – семантичного синкретизму та полісемії в семантичній структурі віддієслівних дериватів. Дослідниця спостерегла і правильно витлумачила різні вияви семантичного синкретизму твірних дієслів, зокрема: 1) семантика

спільнокореневих дієслів відбиває всі троє значень: ядра, ближньої та дальньої периферії поля з архісемою 'стан', тобто **власне стан, становлення та каузоване становлення**; 2) різні комбінації двох значень: **власне стан і становлення, власне стан і каузоване становлення; становлення і каузоване становлення**. Ще складніше було визначити поєднання цих значень для певних лексико-семантичних варіантів багатозначних твірних дієслів, серед яких *горіти* (3. **Власне стан і 4. Становлення**), *нервувати* (1. **Власне стан і 2. Каузоване становлення**); *слабіти* (1. **Становлення і 2. Власне стан**) та ін. Дисертантка висловила свою фахову оцінку і тих лексико-семантичних варіантів дієслів внутрішнього стану істоти, які, зважаючи на словникові статті, водночас можуть виражати і перебування в певному стані (**власне стан**), і його набуття (**становлення**). Нарешті, вона запропонувала грамотне витлумачення семантичного синкретизму на рівні дериваційних зв'язків між твірними дієсловами і похідними від них словами, що охопило такі його вияви: 1) похідне слово однією словниковою дефініцією виражає кілька словотвірних значень; 2) твірне дієслово виражає один вид стану, а похідне – інший; 3) похідне слово одночасно перебуває у словотвірних мотиваційних зв'язках із кількома твірними дієсловами, що свідчить про множинну словотвірну мотивацію, яку дослідниця вважає виявом семантико-словотвірного синкретизму.

Новими є узагальнення про співвідношення значеннєвої структури багатозначних дієслів внутрішнього стану істоти і їхніх дериватів. Із 739 дієслів багатозначними є лише 64, серед яких переважають двозначні (56%), а найменше – п'ятизначних (усього 5%). Послідовно зіставивши лексико-семантичні варіанти твірних дієслів і їхніх дериватів, дисертантка констатує тенденцію в усіх блоках до повного засвоєння спектру значень твірного дієслова, причому що менша в нього кількість лексико-семантичних варіантів, то вища ймовірність їх симетричного відтворення в семантичній структурі девербатива. Асиметрійні значеннєві відношення між віддієслівними дериватами і твірними дієсловами представлено у двох основних виявах:

1) у дериватах реалізовано один або кілька лексико-семантичних варіантів багатозначних твірних дієслів; 2) деривати відтворили один або кілька лексико-семантичних варіантів твірного багатозначного дієслова і розвинули свої значення.

Цілком погоджуюся з об'єктивним і переконливо обгрунтованим висновком про слабкішу словотвірну спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти порівняно із словотвірним потенціалом тих лексико-семантичних груп дієслів, що вже досліджені в лінгвоукраїністиці. Стримувальним чинником дослідниця справедливо визнала насамперед лексичну семантику цих дієслів, а також похідність багатьох із них, стилістичну маркованість, можливість виразити певне значення лексичними чи синтаксичними синонімами тощо.

У дисертаційній праці на матеріалі дієслів внутрішнього стану істоти О.І. Петрів успішно зреалізувала свою концепцію, ґрунтовану на засадах основоцентричної дериватології, виконала поставлені завдання. Зауважу лише, що в чіткому професійному стилі викладу матеріалу помітне захоплення дисертантки пасивними конструкціями з дієсловами на -ся, які мають в українській мові свої органічні відповідники – активні конструкції у формі двоскладних речень, пор.: *Традиційно дієслова із семантикою стану кваліфікуються* лінгвістами як периферійні... (с. 17) і *Традиційно дієслова із семантикою стану лінгвісти кваліфікують* як периферійні.; ...*стан як семантична категорія передається* предикатами різної частиномовної належності і різними синтаксичними конструкціями (с. 26) і ...*стан як семантичну категорію передають* предикати різної частиномовної належності і різні синтаксичні конструкції; ...*концептуальне питання щодо того, які одиниці об'єднуються в польову структуру, розв'язується* вченими по-різному... і ...*концептуальне питання щодо того, які одиниці об'єднані в польову структуру, вчені розв'язували по-різному (неоднаково)*... (с. 38) та ін. Звертаю увагу на помилкове передавання *и* в деяких прізвищах російських та інших мовознавців, напр.: *Т. Кільдібекова* замість *Т. Кильдибекова, Л. Базілевич*

замість Л. Базилевич, С. Мильнікова замість С. Мильникова. М. Піменова замість М. Пименова та ін. Проте ці вади легко усунути в подальших студіях .

На підставі докладно прорецензованої проблематики дисертації О.І.Петрів маю підстави високо оцінити її як актуальне, самостійне, концептуально цілісне та новаторське теоретичне дослідження, результати якого матимуть широке застосування в теоретичній дериватології, граматиці та лексикографії.

Дисертація **“Словотворча спроможність діслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові”** відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., зі змінами, унесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.

За виконане дослідження О.І.Петрів цілком заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор,

завідувач відділу граматики

та наукової термінології

Інституту української мови ІАН України

